

Gellén Márton

Már nincs szükség emberre?

A személyfogalom lebontása technicizált dehumanizáció útján

No need for people anymore?

The Dismantling of the Concept of the Person through Technicised Dehumanisation

Összefoglalás

A mű a technicizált dehumanizáció aktuális állapotát tekinti át, amelynek az a sajátossága, hogy jogi, üzleti, technológiai és ideológiai irányból is megtámogatott érdekek és szabadságok maradéktalan megvalósítása érdekében egy bizonyos, önmagáért kiállni képtelen embercsoport emberi mivoltának szélsőséges megtagadása, elvetése, valami mással való felváltása történik meg. A mű lényegében ezt a cseretranszakciót szemlélteti az abortusz, az eutanázia, az emberkereskedelem, a béranyaság, az autonóm fegyverrendszerek, a szoftverszemély és az egyéb nem humán entitások személylétének nyilvánítása területén. A példák sora nem lezárt, ugyanakkor ma már kellő empirikus ismeretanyag áll rendelkezésre annak az állításnak az alátámasztására, hogy ezek nem elszigetelt jelenségek, hanem egy olyan jelenségegyüttes, amelynek egyes elemeit az köti össze, hogy az emberi minőség megtartása már középtávon is lényegesen nagyobb egyéni és közösségi erőforrásokat fog igénybe venni, mint ahogyan a társadalom túlnyomó része ezt ma véli.

Kulcsszavak: dehumanizáció, abortusz, eutanázia, autonóm fegyverrendszerek, emberi jogok

Summary

The paper gives an overview on the current status of technicized dehumanization typified by certain interests and liberties entirely enhanced by legal, market, technological and ideological means on one hand but on the other hand to the detriment of a group

DR. HABIL. GELLÉN MÁRTON, egyetemi docens, Gál Ferenc Egyetem (marton.gellen@gfe.hu).

which is incapable of standing up for itself while being categorically disapproved, denied of existence , and replaced with something else in its humanness .

The paper essentially displays this trade-off by the examples of abortion, euthanasia, human trafficking, surrogacy, autonomous weapon system, the issue of the software-person, and the personification of other non-human entities. Although the series of the examples is not closed yet, there are ample evidence to substantiate the proposition that these are not isolated incidences but a unified set of phenomena the elements of which are connected by the projection that sustaining the human quality is expected to absorb decisively vaster individual and collective resources that most of the ordinary society may assume.

Keywords: dehumanization, abortion, euthanasia, autonomous weapon systems, human rights

A DEHUMANIZÁCIÓ FOGALMI JELLEGZETESSÉGEI

E tanulmányban a személyfogalmat, mint jogi fogalmat tekintjük át olyan szempontból, hogy a személy, mint absztrakció hol szűnik meg emberi személy lenni, illetve az emberi személyt a mai kor által alkalmazott, magas fokú technikai megoldások milyen esetekben fosztják meg emberi mivoltától. A vizsgálat szempontjából azokat a területeket tekintjük át, ahol az emberi mivolttól való megfosztás tagadhatatlan, kétségtelen. Ilyen módon nem a határterületek, hanem a kimondottan határozott körvonalú példák meghatározása és egységes logikai képbe ágyazása e tanulmány célkitűzése. A dehumanizáció esetei közül a pszichológiai fogalomként használt, szubjektív dehumanizációra vonatkozó szakirodalmi említéseket azért alkalmazzuk, hogy megkülönböztethető legyen az objektív dehumanizáció, ami elsősorban nem a szubjektumban létezik, hanem nagy tömegben előforduló üzleti, jogi és technológiai megoldások alapértelmezett tényeként. Minden egyes eset alapfeltétele egy jelentős vagy végtelen szabadság-eltolódás, ahol a saját szabadságát egy adott szereplő egy másik emberi személy szabadságának maradéktalan vagy jelentős elvonásával valósítja meg. Lényegében a felsorolt példákban a liberális jogrend csődje figyelhető meg, amely eredeti célkitűzése szerint mindaddig véd egy adott jogot, amíg az más védett jogba nem ütközik. A példákban azonban a reális erőpozíció dönti el, hogy melyik szabadság érvényesül, a reális erőpozíciót pedig az alkalmazott üzleti, jogi és technológiai megoldások, illetve lehetőségek alakítják mindaddig, ameddig egy adott állami autoritás nem lép fel a gyengébb fél érdekében. Az állami be nem avatkozás politikája tehát a felsorolt esetekben nem a szabadság kiterjesztése, hanem a szabadság elvonása, megszüntetése, felváltása irányába hat.

TÖRTÉNETI KITEKINTÉS: SZEMÉLYEK ÉS DOLGOK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSE,
ILLETVE MEG NEM KÜLÖNBÖZTETÉSE

A személy kulcsfontosságú, ókori eredetű jogi fogalom. Annak a római jogi rendszerező koncepciónak az eredménye, amely a valós életben felmerült jogi problémák szerkezeti elemeit kereste. A római jogtudósok által elemzett valós jogesetek értelmezéséhez és megoldásához helyesnek látszott a személy (persona) és a dolog (res) fogalmának megkülönböztetése. Ez a megkülönböztetés lehetővé tette a két fogalmi kör közötti viszonyok pontos meghatározását a személyekkel és dolgokkal kapcsolatos jogok és kötelezettségek körében. A személy és a dolog megkülönböztetése az ókorban a legkevésbé sem deduktív, morálfilozófiai jellegű volt. Ellenkezőleg, az élő jog eredendően induktív jellegű volt, nem valamely eszményt kívánt érvényesíteni az életviszonyokban, hanem a valós életviszonyokban kitermelt problémák megnyugtató rendezését célozta. Ebből fakadt az a tény, hogy a rabszolgákat (sclavus, servus) a bizonyos életkor alatti gyermekeket nem vagy nem feltétlenül tekintették személynek (Radin, 1925). Az ma is érezhető, hogy a római jogban is jelentkezett némi morális bizonytalanság az ember tárgyként kezelése körül. A jól ismert római regula, miszerint a „rabszolganő gyermeke nem gyümölcs” ezt a dilemmát fejezi ki. Az erkölcsi problémát az okozta, hogy ha valaki a rabszolganő gyermekét úgy tekintette rabszolgának, ahogyan bármely haszonállat szaporulatát a haszonállat természetes hasznának tekintette, akkor jogilag valóban nem volt különbség a rabszolganő és a haszonállat között. Ennek feloldására szolgált volna az idézetben kifejezett megoldás, azonban a valóságban nehéz elképzelni, hogy hogyan lehetett a tényleges jogérvényesítés szempontjából szabadnak és embernek tekinteni a rabszolga státuszba született gyermekek többségét. E példák annak jelzésére szolgálnak, hogy már az ókorban is összeütközésbe került a hatékonysági-racionalitási szemlélet az erkölcsileg elfogadhatónak vagy megnyugtatónak tekinthető kategóriákkal, aminek áthidalására különböző, máig létező jogi fikciók alakultak ki.

A MAGYAR KONTEXTUS EGYES ELEMEI A LIBERÁLIS RACIONALITÁS ÉS A
MORÁLIS FENNTARTHATÓSÁG ÖSSZEÜTKÖZÉSE KAPCSÁN

A liberális-racionalitási szemlélet és a morális fenntarthatóság összehangolását célzó jogi fikciók körében például említhető, hogy a magzat bizonyos életkor alatt nem számít emberi lénynek (1992. évi LXXIX. törvény 6. § (1)-(3) bekezdés), illetve, hogy a magzat csak abban az esetben jogképes, ha a későbbiekben élve születik (Ptk. 2:2. § (1) bek.). Jellemző módon az 1991-es Alkotmánybíróság még kereste a módját annak, hogy elkerülje annak kimondását, hogy a magzat nem ember.

„Az abortusz esetében azonban nem személytelen kockázatról, hanem előre meghatározott egyedi élet szándékos kioltásáról van szó. Ez az individualitás akkor is fennáll, ha óvatosságból pusztán 'potenciális életről' beszélünk. Ezért a terhességmegszakítást csak akkor lehet az 54. §-ból folyó relatív, intézményes életvédelem hatálya alá tartozónak venni, ha a magzat individualitását jogilag nem ismerik el. Az abortusz, mint tett egyediségét és szándékosságát nem lehet megszüntetni, ezért a *személytelenséget kell a másik oldalon a végletekig fokozni*. A terhességmegszakítás ezért csak akkor „vonatkozik” az Alkotmány 54. §-ában biztosított élethez

való jognak egyedül az objektív oldalára, úgy tehát, hogy ugyanezt a jogot alanyi jogként ne kelljen szintén figyelembe venni, *ha a magzat jogilag nem ember.*” (64/1991 AB határozat C) 3. c) pont).

A „DEHUMANIZÁCIÓ” KIFEJEZÉS SZUBJEKTÍV, PSZICHOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSEI ÉS AZ OBJEKTÍV DEHUMANIZÁCIÓ

Haslam (2016) meghatározása szerint azt a magatartást lehet dehumanizációnak tekinteni, amely azt feltételezi, vagy úgy kezeli a másik embert, hogy az egyáltalán nem, vagy valamilyen tekintetben kevésbé ember. Röviden úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a dehumanizáció nem más, mint az emberi mivolt megtagadása valakitől, aki ember.

Az utóbbi évtizedeknek a dehumanizáció fogalmával kapcsolatos fejlődését szinte lehetetlen bemutatni, azonban néhány aspektus bemutatható ezen írás keretei között. A modern tudományos közleményeket uraló angolszász gondolatvilágban az egyes etnikai, illetve faji (race) csoportok egymás iránt táplált megvetését szokás dehumanizációnak nevezni a következők szerint. Az első kategóriába azok a megközelítések sorolhatók, amelyek azt vizsgálják, hogy bizonyos szerepek, helyzetek vagy társadalmi interakciók kedveznek annak, hogy „A” csoport tagjai „B” csoport tagjait kevésbé tekintik embernek, alacsonyabb rendűnek tartják, vagyis dehumanizálják őket.

- Andrighetto és szerzőtársai (2014) szerint a segélydolgozók szubjektumában alakultak ki dehumanizációs tendenciák egyes segélyezett csoportokkal (haitiak és japánok) szemben.
- Goff és szerzőtársai (2014) a fekete bőrszínű fiúgyerekekkel kapcsolatban tanúsított előítéletekre vonatkoztatják a kifejezést.
- Kteily és szerzőtársai (2015) a dehumanizáció fogalmát abban az értelemben használják, hogy egy adott csoport valamely másik csoport tagjait nyíltan ember-alatti kategóriába sorol, és megvetését nyílt szóbeli vagy tettleges erőszakkal ki is fejezi.
- Mekawi és szerzőtársai (2016) az USA lőfegyverhasználattal összefüggő, a másik rassz tagjaira vonatkozó dehumanizáció fogalmát használják.
- Prati és szerzőtársai (2016) a csoportközi dehumanizáció fogalmát az arabok (Arabs) vonatkozásában használják, mint a nemzetközi kapcsolatok egyik tudat alatti alakító tényezőjét.
- Fincher és szerzőtársai (2016) egyes faji-etnikai csoportokhoz tartozó személyekkel kapcsolatosan a bűnüldözésben dolgozók véleményében, előítéleteiben figyeltek meg bizonyos dehumanizációs tendenciákat.
- Trifiletti és szerzőtársai (2014) úgy vélik, hogy segítő munkakörben dolgozók szubjektumában kialakulhat az a kép, különösen tartós munkahelyi stressz esetén, hogy az ellátott személyek kevésbé vagy kisebb mértékben emberek, mint mások. Ugyanez a megfigyelés Wiener és szerzőtársai (2014) szerint az ellátott idősebb személyek irányában is megállhat.
- Yang és szerzőtársai (2015) szerint az ön-dehumanizáció lehet az önleértékelés, a tanult tehetetlenség és a depresszió egyik forrása.

A fenti szubjektív, pszichológiai, illetve percepciók kategóriáktól különböző, objektív dehumanizáció körében említhetők a következő elemzési tárgyak.

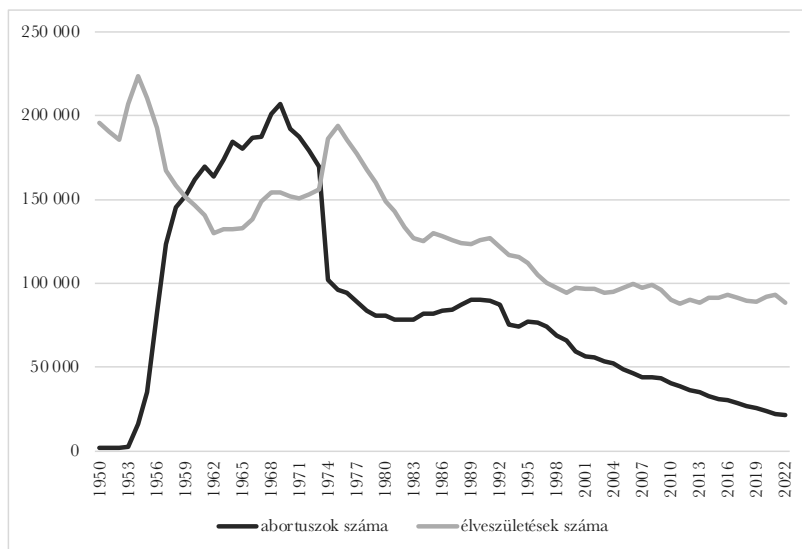
Az objektív dehumanizáció lényege szerint már nem azt tartalmazza, hogy valamely egyéni- vagy csoport-szubsztéma számára bármely okból egy adott másik személy vagy csoport kevésbé tűnik embernek, hanem arról, hogy egyes embereket, emberek egy csoportját vagy a teljes emberi sokaságot ténylegesen nem emberként, kevésbé emberként vagy alacsonyabb rendű entitásként kezelik. E ponton már csak az a kérdés, hogy ki kezeli az adott embert, csoportot vagy sokaságot kevésbé emberként, azonban erre a kérdésre nem minden esetben lehet választ adni, mivel az észlelt személy és az észlelő személy nem feltétlenül találkozik vagy vesz egymásról tudomást. Kettejük között vagy valamely intézmény (például: egészségügyi vagy szociális ellátórendszer), szoftver-hardver interfész (technikizált dehumanizáció) vagy egyszerűen egy jogi rezsím áll, aminek szemléltetésére a fenti ókori és kortárs példák is alkalmasak.

AZ ÉLET KEZDETI PERIÓDUSÁBAN TÖRTÉNŐ DEHUMANIZÁCIÓ

Az abortusz esetében a dehumanizáció megtörtént az első olyan, liberális, szabállyal, ahol az egyéni önrendelkezéshez való jog a fent idézett végletes személytelenség útján legitím módon, állami kikényszeríthetőség birtokában érvényre jutott. Itt tehát egy szabadságjog maradéktalan érvényesülése szerepel a mérleg egyik serpenyőjében, míg a másikban az a fikció, hogy a magzat jogilag nem ember. Mindez akkor jelent átfogó társadalmi problémát, ha a dehumanizáció nem csak kivételképpen, egy-egy esetben történik, hanem technicizált dehumanizációvá fejlődik a technikai lehetőségek, a hatékonyság műszaki és szervezési feltételeinek bővülése, a gazdasági ösztönzők bekapcsolása és a tömegkommunikációs tudatformálás tényezői által. Ez lényegében a technicizált dehumanizáció receptje, aminek eklatáns példája a magyar abortusz-statisztika. E szerint az abortuszok száma akkor ugrott meg, amikor az állami ellátórendszer és autoritás is a technikai-műszaki lehetőség mögé állt.

A fenti ábra túlmutat önmagán. Nem csak azt mutatja be, hogy az abortuszok és élveszületések száma hogyan alakult, hanem azt is, hogy abban az esetben, ha a lehetőség és az ösztönzés adott, egy egész társadalom képes felvenni egy olyan új magatartást, amely egyébként erkölcsi meggyőződésével, vágyaival, ösztöneivel, sőt, hosszú távú megmaradási törekvéseivel sem hozható fedésbe. Szintén leolvasható az ábráról, hogy az átfogó dehumanizációs folyamatoknak többgenerációs hatása is van, hiszen a dehumanizációs tendenciáknak kitett személyek, kisebb vagy nagyobb mértékben, az abortusz esetében pedig teljes mértékben kiesnek a generációs reprodukció folyamataiból. Ez a számok nyelvére lefordítva annyit jelent, hogy ha a ma, 2024-ben termékeny korban lévő 20 és 40 közötti népességet tekintjük, az 1984 és 2003 közötti 20 évre tekintettel 1.515.637 darab legális abortusszal számolva ennek megközelítőleg 50%-ára, 757.000 főre tehető a megfogant, de meg nem született leányok száma, akik ma 20 és 40 közötti életkorban lennének. A ma termékeny korban lévő, megközelítőleg 1.130.000 20 és 40 év közötti nőnek tehát a meg nem született nők által meg nem szült népességet is pótolni kellene, ami hosszú távon is irreális elképzelés.

1. ábra: Abortuszok és éves születések száma Magyarországon 1950-2022. között

Forrás: KSH, saját szerkesztés

Az abortumok jogi sorsa szintén felveti azt a kérdést, hogy lehet-e szélsőségesen dehumanizált állapotban tartani egy adott embercsoportot, vagy a dehumanizáció egyszerűen fenntarthatatlan bizonyos körülmények között. Ha ugyanis a magzat nem ember, akkor az abortum sem, és nem is része a jogilag védett emberi testnek. Logikailag nem lehetséges olyan helyzet, hogy a magzat nem ember, az abortum viszont emberi test része, hiszen ekkor kellene lennie egy olyan mozzanatnak, amely az abortum ember voltát „feléleszti” vagy „létrehozza”. Ennek ellenére mégis emberi test részeként tekintünk az abortumokra, hiszen a Btk. 175. § (5) bekezdése az emberi test tiltott felhasználása szempontjából az anya testéből kikerült embriót is jogi védelemben részesíti. Paradox módon tehát a hatályos jog szerint az abortuszt elszenvedő magzat nem ember, az anya testéből kikerült embrió viszont – halott – emberi test.

Az abortumokkal kapcsolatos szélsőséges dehumanizáció akkor következik be, amikor egyébként életképes magzat kerül az anya testéből eltávolításra. Ilyen esetek az úgynevezett késői stádiumú abortuszok során fordulnak elő, amelyeknek a számosságágra csak becslések állnak rendelkezésre. Az ide vonatkozó publikus adatok eléggé eltérőek, Egyesült Államokban évi 10.000¹ és mintegy 5.500 darab² közé helyezik az ilyen esetek előfordulását, ami a teljes abortusz darabszámot tekintve csekély arány, azonban az abszolút számot tekintve mégis igen magas. Ilyen esetekben tehát pontosan nem átlátható az életképes, de abortumnak nyilvánított magzatok sorsa. Indirekt módon mégis arra lehet következtetni, hogy ma az ilyen magzatok (gyermekek?) utólagosan elpusztításra kerülnek. Az indirekt következtetés alapját az képezi, hogy az Egyesült Államok Szenátusa előtt második olvasatban szerepel az Alsóház (House) által már elfogadott „Born-Alive Abortion Survivors Protection Act”³, melynek lényege, hogy az abortuszt túlélőket mégiscsak megilleti az élethez és az egészséghez való jog,

tehát úgy kell őket ellátni, mint bármely más személyt. A törvényjavaslat tehát az életképes abortumokat ismét humanizálná, hiszen egészségügyi ellátás jogosultjaivá tenné, ezzel együtt embernek is nyilvánítaná őket. Feltételezhetjük, hogy így az életképes abortumok elpusztítása értelemszerűen emberlétessé minősülne, ami ugyan nem szerepel a törvényjavaslatban, de logikus következménye lenne a majdani szabályozásnak, amennyiben arra sor kerül.

AZ EMBERI ÉLET UTOLSÓ PERIÓDUSÁT ÉRINTŐ DEHUMANIZÁCIÓ

Az életkezdeti dehumanizáció mellett az életvégi dehumanizáció szintén rávilágít az emberfogalom leépülésére. Az eutanáziára vonatkozó összes eset elemzése túlmutat ezen írás keretein, de a legkétségesebb, legproblematikusabb esetkör rámutat arra az összefüggésre, hogy egy adott személy maradéktalan dehumanizálása egy másik személy maradéktalan szabadságjoga lehet adott esetben, ami nem más, mint az egyik ember feláldozása a másik ember javára, ami nyilvánvalóan a jogegyenlőség és az emberi méltóság védelmének megszüntetését, illetve valami mással való felváltását jelenti. A konkrét vizsgált eset az aktív eutanáziával kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok köre, melyre nézve Kono és szerzőtársai (2022) 140 ide vonatkozó tanulmány feldolgozásával megállapították, hogy az eutanáziával, ezen belül az aktív eutanáziával kapcsolatban meghozott döntések utólagos vizsgálata során korántsem megnyugtató mértékben volt igazolható a kötelező feltételek előzetes megléte. Ennek oka a családok részéről az orvosokra nehezedő nyomás, a döntésre számítható idő szűkössége, sőt, legalább egy esetben igazolódott a pénzfizetésért cserébe végzett aktív eutanázia (contract killing, Kono, et al., 2022:705). A családok és az érintett egyének álláspontja, illetve az egymás álláspontja iránti keresztkérdés eredménye gyakran nem volt fedésben. (Ganzini, 2006), ami a klasszikus ellenérdekeltséget: az örökség vagy más vélt vagy valós előny megszerzését, mint motivációt is sejtetni engedi.

Belgiumban korhatár nélkül végezhető eutanázia, Hollandiában pedig 12 éves kortól,⁴ ami a beleegyezés tudatosságával kapcsolatos kérdések megnyugtató megválaszolását lényegében kizárja. A szubjektív feltételek (mentális állapot, fájdalomérzet, önkéntesség) tekintetében nem lehet utólag egzakt megállapításokat tenni. Szintén nem lehet elhatárolni a mentális állapot miatti fájdalomérzet, illetve a mentális állapot miatti halálvágy kérdését az egyéb megalapozó körülményektől. Szintén adatok merültek fel arra, hogy az eljáró orvosok saját lelkiismeretük ellenére, kényszer hatására jártak el egyes esetekben, ami az idézett kutatásokba bevont személyek szerint nagy mértékű stresszt és lelkiismeret-furdalást okozott. Tehát Kono és szerzőtársai (2022) kutatásai nem elvi, hanem konkrét gyakorlati tapasztalatok alapján rögzítik a tényt, hogy azokban az országokban, ahol legális az aktív eutanázia (Kanada, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Kolumbia, Spanyolország, Új-Zéland), a gyakorlatban megvalósul, hogy egyes emberek nem számítanak embernek, hiszen velük szemben jogilag nem emberlét történik, ugyanakkor saját beleegyezésük vagy szándékuk az esetek egy részében nem állapítható meg, vagy jogilag eleve kizárt akár fiziológiai- vagy mentális állapotuk, akár életkoruk miatt.

AZ EMBERI MINŐSÉG TARTALMÁNAK DEHUMANIZÁCIÓJA

Az emberi minőség tartalmának direkt vagy indirekt korlátozása, dehumanizációja a következő kategóriák szerint fogalmazható meg.

- Az emberi minőség direkt korlátozása az emberi test árucikké minősítése.
- Indirekt dehumanizáció: Az emberi minőség inflációja más, nem humán entitások személyé nyilvánítása útján.

Az emberi minőség direkt korlátozása körébe tartozik a prostitúció liberalizációja (Meyer, 1993-1994), az emberkereskedelem különböző formái, illetve a bérnyaság piaci formái. Cho (2016) 149 országra kiterjedő vizsgálata szerint a prostitúcióra vonatkozó modern, liberális politikák arra irányultak, hogy a modern állam biztosítson munkavállalói jellegű védelmet a munkakörülmények javításával és a kényszer-prostitúció elleni küzdelem lépéseivel. Ennek ellenére Cho (2016) szerint kimutatható, hogy a liberális állami politikák valójában a prostituáltak elnyomásának és kihasználásának maradéktalanságát mozdították elő. McPherson (2020) a beleegyezés valódiságát és relevanciáját vitatja, amelyet véleménye szerint nem lehet állami politikák alapjául szabni. A probléma volumene tagadhatatlan, bár pontos számossága ismeretlen. Egyes internetes források 2024-ben 52 millióra teszik a prostituáltak számát, akik közül 80% nő, 20% pedig férfi.⁵ Ez a szám nagyjából összhangban van az emberkereskedelem áldozatainak számával, amely a Global Slavery Index 2023-as adatai szerint 49,6 millió főre tehető.⁶ Mindez természetesen csak becslés, hiszen a jelenség túlnyomó része a felszín alatt húzódik meg, ugyanakkor egyes, az illegális migrációt erősítő politikák az emberkereskedelem, illetve a prostitúció növekedése irányában hatnak, az ide vonatkozó liberálisnak tekintett jogi rezsimek lényegében kimerültek (Dandurand–Jahn, 2020). Az emberkereskedelemmel összefüggésben az az általános meggyőződés, hogy államok nem végeznek és nem segítenek elő emberkereskedelmi tevékenységet, hanem üldözik őket a vonatkozó mintegy 12 globális és 300 bilaterális emberkereskedelmet tiltó egyezménynek megfelelően (Cockayne, 2015). Azonban a valóság sokkal árnyaltabb. A közbeszerzések világában létező fő amerikai és európai szabályozási rezsimek kialakították azokat a megoldásokat, amelyekkel nem feltétlenül számít jogsértésnek kényszermunkával előállított termékeket vásárolni (Gellén, 2024). Ezen túl számos konkrét esetre derült fény, amikor vezető liberális demokráciák tudatosan kényszermunkával előállított termékeket és szolgáltatásokat vásároltak az adófizetők pénzéből. E példák körében említhető az Egyesült Államok szövetségi vámhatóságának döntése, amely a COVID időszakban veszélyhelyzetre hivatkozva nem alkalmazta a kényszermunkával előállított termékek beszerzésére vonatkozó tilalma (US Customs and Border Control, 2020). Szintén ide tartozik az Egyesült Királyságban fellelhető, nem egyedi jelenség, miszerint bizonyos kiszervezett közszolgáltatásokat modern kori rabszolgákkal látják el (modern day slavery) mindaddig, ameddig az ki nem derül, tekintettel az ajánlatok előnyös árára, kihasználva, hogy a tiltó szabályok nem alkalmazhatók évi 36 millió angol font (16.805.160.000 forint a 2024. július 1-én adott MNB középár-folyamon számítva) alatti árbevételű közszervezetekre (Emberson and Trautrim, 2019). E példákban a gazdasági hatékonyság és a szűkös adófizetői forrásokkal való racionális gazdálkodás követelménye szerepel a mérleg egyik serpenyőjében, míg a másikon egyes emberi személyek ember voltának szélsőséges tagadása. A különböző dehumanizációs esetköröknek megfelelően

az államilag támogatott vagy eltúrt kényszermunka esetében is azonos logikai séma bontakozik ki: egy bizonyos, önmagáért kiállni képtelen embercsoport ember mivoltának megszüntetése, felváltása valami mással egy másik érdek vagy szabadság maradéktalan kiteljesítése érdekében.

A munka-célú, szexuális célú, illetőleg szervkereskedelmi célú emberkereskedelem hagyományosnak tekinthető ágazatai, a dehumanizáció szélsőséges példái. Ezek mellett azonban a béranyaság kérdése is egyre növekvő mértékben játszik szerepet. A béranyaság esetében is azt tapasztaljuk, hogy két szabadság, az egyéni élet és a gondoskodás iránti természetes ösztön konfliktusából az az eredmény születik, hogy a pénzzel, illetve érdekérvényesítő képességgel rendelkező fél vásárlóvá, az elszenvadó fél pedig a szó legszorosabb értelmében árucikké válik. Ez teljesen egyértelművé válik, ha bárki ellátogat például a *findsurrogatemother.com*-ra vagy bármelyik hasonló szolgáltatást kínáló oldalra. Egy ilyen oldalon az igénybevevő ügyfél a következő lehetőségek közül választhat: ország, város, régió, hajlandó-e személyesen közreműködni, lehet választani hagyományos vagy terhességi béranyát, ki lehet választani a béranya nemzetiségét, 9 előre megadott rassz közül lehet választani, 24 előre megadott vallás képviselői közül lehet választani, továbbá ki lehet választani a béranya képzettségi szintjét és az általa beszélt nyelvet. A dohányzás, a hajszín, szemszín, hogy ügynökséggel dolgozik-e, hogy mikor képes kezdeni, az életkor, a családi állapot és a fényképes elérhetőség további specifikálást tesz lehetővé. A szolgáltatás egynemű párok, illetve egyedülálló személyek számára is elérhető. Az interneten elérhető adatok szerint a béranyaság, a szolgáltatás milyenségétől függően 50.000 és 230.000 USD közötti összegbe kerül. A béranyaság morális dilemmáival kapcsolatos szakirodalom még viszonylag fejletlen. Az egyik kézenfekvő felvetés az anyai test árucikké vagy inkább homogén erőforrássá tétele (*commodification*, Balzano, 2020), mely kapcsán megállapítható, hogy létezik egy globális piac, melynek méretét 2022-ben a CNBC televíziós csatorna 14 milliárd dollárra becsülte azzal, hogy a globális kilátások nagyon „kedvezőek”, és 2032-re évi 129 milliárd dolláros forgalom várható.⁷

Watson (2016) morális szempontból nem tartja fenntarthatónak a béranyaság semmilyen formáját, Ekman (2014) pedig lényegében az emberkereskedelem egy fajtájaként azonosítja tekintettel arra, hogy a bérbe vett anya és a bérlő között szélsőségesen egyenlőtlen, kiszolgáltatott viszony jön létre. Emellett az átadásra került gyermek árucikként történő kezelése, noha szélsőséges dehumanizáció, viszonylag kevés szerzőnek jelent problémát, Ekman (2014) a kevés kivétel közé tartozik. Mások nem foglalkoznak a kérdés morális vagy jogi részével, pusztán a politikai vita szerkezete szempontjából tekintik a kérdést (Gunnarson, 2022). A béranyaság szélsőségesen dehumanizáló jellegére világítanak rá azok az esetek, amikor a COVID, illetőleg az ukrain háború miatt nem lehetett a béranya-központokban felvenni a „megrendelt” és „leszállított” gyermekeket, így a gyermekek kellő gondoskodási kapacitás nélkül felhalmozódtak.⁸ Merőben átláthatatlan a béranyák által szült beteg⁹ illetve iker¹⁰ gyermekek kérdése, akikre nézve korántsem megnyugtató anekdotikus információk állnak rendelkezésre.

A béranyaság összességében a technicizált dehumanizáció szélsőséges példáját adja, ahol adott az ember árucikként történő kezelése, adottak államok, ahol ez törvényes gyakorlat, így kialakul egy kecsgetető befektetési lehetőségeket rejtő világpiac, amely magasabb szinten képes reprodukálni önmagát azzal, hogy egyes további gyöngye államokat győz meg, illetve a tudatformálás eszközeivel vonzónak mutat be egy szélsőségesen dehumanizáló gyakorlatot.

AZ EMBERI SZEMÉLYEKET PUSZTÍTÓ AUTONÓM FEGYVERRENDSZEREK KÉRDÉSE

Az autonóm fegyverrendszerek olyan robotizált rendszerek, amelyek elindításuk után önállóan, emberi közbeavatkozás nélkül kiválasztják és megsemmisítik célpontjaikat (Scharre, 2018). A fegyverrendszer hordozóeszköze lehet repülő-, vízi-, vagy szárazföldi drón, de lehet rakétarendszer is. Lényegében a műszaki fejlődés szabja csak meg a határokat. Az embereket elpusztító gép kérdése felveti természetesen a Genfi Egyezményrel való összeegyeztethetőség kérdését is, hiszen az önmagát megadó katonát vagy civil személyeket nem lehet szándékosan elpusztítani (Gubrud, 2014). E kérdéskörben felvethető a „szoftverszemély” problematikája, amelynek kapcsán felmerül, hogy egyes valóságos személyek ne tartanak-e kívánatosnak a szoftver „tévedése” mögé bújni, hogy esetleges háborús bűncselekményeiket elfedjék. A felelősség kérdése különösen kritikus, mivel az autonóm fegyverrendszerek valójában nem képesek teljesíteni a Genfi Egyezmény által megkövetelt feltételeket (Garcia, 2015), ami döntően növeli a veszteségeket (Limata, 2023). Az algoritmusok által kialakított megoldás egyáltalán nem biztos, hogy működőképes a helyszíni körülmények között. A részletek további említése nélkül rögzíthető, hogy az autonóm fegyverrendszerek esetében az emberi lény elpusztítását gép végzi úgy, hogy a konkrét döntést is a gép hozza meg. Az ember tehát átadja a másik ember elpusztításának felelősségét az általa létrehozott gépnek, ami lényegében megszüntetése, kiküszöbölése az emberi méltóság fogalmának (Sharkey, 2019).

Természetesen az autonóm fegyverrendszerek globális piaca már létezik, és biztosan állítható, hogy jelentős bővülés előtt is áll, azonban a piac átláthatatlan jellegével összefüggésben a piac volumenéről nem lelhető fel megbízható publikus információ.

AZ EMBERI SZEMÉLY INDIREKT DEHUMANIZÁCIÓJA SZOFTVER-HARDVER INTERFÉSZEN KERESZTÜL

Az emberi személy fogalmának időben vagy tartalmában való lebontása, korlátozása, csökkentése maga a dehumanizáció, ami magában hordja az adott személy vagy csoport emberi méltóságának alacsonyabb szintjét vagy megszüntetését. A következőkben olyan példák kerülnek tárgyalásra, amelyek a szoftver-hardver interfészen keresztüli tömeges, indirekt dehumanizáció eseteiként értékelhetők. Ezekben az esetekben nem az emberi személy biológiai teste válik el az emberi minőséget konstituáló emberi méltóságtól, hanem a konkrét emberi személy sajátos derivátuma kapcsán merül fel a dehumanizáció kérdése.

Andrejevich és Selwin (2020) szerint, ahol a gyermekek iskolai irányítása (menedzsmentje) arcfelismerő algoritmus segítségével történik, ott a gyermek személyiségének egésze helyett egy szélsőségesen redukált, numerikus kód, metaadat keletkezik, és a további intézkedések már kizárólag ezen metaadat-halmaz alapján történnek. E nyilvánvaló tényeken alapuló okfejtés mintájára minden más arcfelismerésen alapuló alkalmazásra is igaz, így az arcfelismerés lényegében egy valóságsszűrőként (filterként) működik, melyen csak a numerikus kód jut át, és olyan, a történelem során igen nagy erőfeszítésekkel létrehozott értékek, mint a rasszizmus elutasítása, már nem jelennek meg. Különösen a rasszizmus elutasításának, mint alapértéknek

az arcfelismerő szoftverek alkalmazása során való figyelmen kívül hagyása számos tanulmány alapjául szolgált (Bacchini–Larusso, 2019, Johnson et al., 2022), amelyek felvetik, hogy nem „rasszista”-e maga az arcfelismerő algoritmus, amikor túlságosan leegyszerűsíti a valóságot illetve a statisztikai valószínűséget egyedüli szempontként alkalmazza.

Az arcfelismerő, mozgás-felismerő, illetve a metaadat-gazdálkodás kérdésköre a technológiai-kereskedelmi dehumanizáció kérdéskörébe ágyazódik (Marques, 2017), ahol az oktatástól a gondoskodáspolitikán át a kultúráig mindent a monetáris vagy egyéb kvantifikálhatóság határoz meg, matematizált algoritmusok döntenek el az egyes cél-értékeket, és szükség esetén eszerint avatkoznak be, miközben a nem kvantifikált esetségek, az ember-ember kapcsolat sokszínűsége vagy pusztán az ember emberként való kezelése kívül esik az érdeklődésen. Az emberek kezelése, mint adat-gazdasági probléma természetesen beláthatatlan gazdasági érdekeket is rejt (Zuboff, 2019), amelyek már érintőlegesen bemutatása is meghaladja e mű kereteit.

A NEM EMBERI „SZEMÉLYEK” KÉRDÉSE

A dehumanizáció következő esete egyes in-silico nem humán entitások emberként vagy emberszerű lényekként való kezelése. Ennek legszembetűnőbb esete az Európai Parlament Jogi Bizottságának szabályozási javaslata a szoftverszeméllyel kapcsolatban (2015/2103, INL), amely szerint ki kellett volna dolgozni azt a jogi konstrukciót, amellyel jogi értelemben vett személlyé lehetett volna nyilvánítani egy vagy több mesterséges intelligencia algoritmust.¹¹ A megoldás lényege szerint az önvezető autótak irányító algoritmust lehetett volna felelőssé tenni az esetlegesen okozott balesetek miatt, kiváltva ezzel a gyártói felelősség hagyományos alakzatait, és megkímélve a gyártókat az egyebek mellett az Egyesült Államokban is gyakorlott büntetőkártérítés hátrányos következményeitől. Az Európai Bizottság végül indirekt módon elhárította a kezdeményezést azzal, hogy mesterséges intelligencia stratégiájába nem került bele ez a fogalom. Ennek ellenére a szakirodalomban nem mindenki zárkózott el attól, hogy jogi értelemben is – tehát állami kényszerítő autoritást hozzárendelve – személyfogalomként történjen a (vagy egyes) mesterséges intelligencia szoftverek jogi státuszának meghatározása (Čerka et al., 2017). Jelen pillanatban a kérdés függőben van, de a mesterséges intelligenciával kapcsolatos üzleti érdekek fényében nem nagy kockázat előre vetíteni, hogy valamilyen formában rövidesen megjelenik a gyártói mentesség. Azonban az, hogy ezt a gép, mint entitás jogi felemelésével is elképzelhetőnek tartják, azt jelenti, hogy a személyfogalom inflációja mellett az emberi személy fogalma elértéktelenedik.

A „szoftverszemély” problematikájához hasonlóan megkezdődött más, nem emberi személyek „megszemélyesítése” is, amelyek minden, egyébként adott esetben méltányolható vallott céljuk ellenére bizonyos „személyinflációt” idéznek elő, amivel relatív értelemben kissé teszik az emberi személyek jogi védettségét.

Ide sorolhatók egyes állatok megszemélyesítésére tett törekvések, amelyek a bulvársajtó visszatérő témáját adják, mint Carl Lagerfeld macskájának állagörökössé, ezáltal polgári jogilag jogképessé tétele,¹² vagy az önmagáról szelfit készítő majom esete, ahol a majom szellemi alkotás jogosultja lett volna.¹³ Ezek az esetek komolytalanságukban is jelzik a közgondolkodás változását, amely az emberi attribútumok állatokra való kiterjesztését már nem tartja feltét-

lenül elképzelhetetlenek. E példánál komolyabb kihívást jelent az emberi személyre a bioszféra egyes elemeinek vagy egészének személylé nyilvánítása. Ez az új, úgynevezett „Earth System Law”, ami a környezeti kihívást igazságossági problémaként értelmezve igyekszik a sérelmet elszenvedő felet, vagyis a bioszférát magasabb jogi státuszba helyezni, és így megvédeni (Kotzé–Kim, 2019). A nem humán entitások jogi megszemélyesítése – ami egyben az állami autoritással való kikényszeríthetőséget is magában hordozza – az emberi személyekkel szemben áll fenn, akik túlságosan a jog középpontjában voltak mindaddig (Gellers, 2021). A megoldás pedig nem más – ezen iskola állítása szerint –, mint, hogy az évezredekken keresztül sérelmeket elszenvedő nem humán entitásokat is bevonjuk az emberekkel való „igazságközösségbe” (Ott, 2020). Ezt az erősen panteista megközelítést tehát egy morálisan helyeselhető cél, a környezet megvédeése arra ösztönzi, hogy az emberekkel szemben más, nem humán entitásokat nem csupán közpolitikai intézkedésekkel, hanem az ember relatíve védett és kiemelt jogi státuszának kikezdésével védjen meg. Ha ezt a gondolatot továbbvisszük, akkor logikusan eljutunk Teubner (2006) következtetéséig, aki szerint az állatok és a mesterséges intelligencia jogilag értelmezett személyként való szerepeltetése a ma társadalmi realitása és a holnap politikai szükségszerűsége. E gondolat lényegében a szó legszorosabb értelmében vett általános dehumanizáció állapotát programként tételezi, amelyben bármely védett entitás jogainak védelmében adott humán vagy nem humán személy fogja igénybe venni az állami autoritást vagy jogos önhatalmat egy másik humán vagy nem humán személlyel szemben.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az e műben felsorolt példák rendszerbe állítása azt vetíti előre, hogy a jogi értelemben vett személyfogalom, ezzel együtt a materiális értelemben vett emberfogalom nagyarányú leépítése zajlik. Ez a folyamat különösen olyan esetekben tekinthető erőteljesnek, ahol az ember fogalmának megkérdőjelezése, helyettesítése vagy kihívás elé állítása üzletileg is jelentős hasznot hoz. A jelentős üzleti haszon egyes, az adott kérdésben liberális politikát folytató államokon belül szabadon képződhet, ezt követően pedig megkezdődhet a még ellenálló államok és államcsoportok szemléletének erőteljes marketing eszközökkel való átformálása. A piaci motiváció tehát egyértelmű a legtöbb szélsőséges esetben.

A felsorolt példák azt vetítik előre, hogy azoknak az embereknek (humán entitásoknak), akik arra számítanak, hogy mind maguk, mind gyermekeik ugyanazt a hagyományos értelemben vett „emberi” életet tudják élni, mint eddig, tehát úgy érezhetik, hogy az anyaméhtől a hétköznapi életen át a harctérig joguk van bizonyos alapvető emberi méltósághoz, a jövőben kénytelenek lesznek azzal szembesülni, hogy a technicizált dehumanizáció üzleti, technológiai és információs folyamatai e várakozásuk ellenében fognak megnyilvánulni.

JEGYZETEK

- ¹ <https://thehill.com/opinion/healthcare/4182865-yes-late-term-abortions-are-real-and-they-happen-every-day/> Letöltve: 2024. 06. 27.
- ² https://en.wikipedia.org/wiki/Late_termination_of_pregnancy Letöltve: 2024. 06. 27.
- ³ <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/26> Letöltve: 2024. 06. 27.
- ⁴ <https://www.government.nl/topics/euthanasia/euthanasia-assisted-suicide-and-non-resuscitation-on-request> Letöltve: 2024. 06. 28.
- ⁵ <https://bedbible.com/prostitution-statistics/> Letöltve: 2024. 06. 28.
- ⁶ <https://www.walkfree.org/global-slavery-index/> Letöltve: 2024. 06. 28.
- ⁷ <https://www.cncb.com/2023/03/07/womb-for-rent-more-women-are-working-in-commercial-surrogacy-industry.html> Letöltve: 2024. 06. 29.
- ⁸ <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/26/surrogacy-new-parents-stuck-in-us-amid-covid-19-shut-down> illetve: <https://www.thesun.co.uk/news/11623646/ukraine-babies-coronavirus-lockdown/>, továbbá: <https://www.cbsnews.com/news/russia-ukraine-surrogates-babies/> Letöltve: 2024. 06. 30.
- ⁹ <https://www.today.com/parents/down-syndrome-baby-left-behind-dark-side-surrogacy-1d80024922> Letöltve: 2024.06. 30.
- ¹⁰ <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/the-current-for-december-5-2017-1.4431966/how-a-surrogate-twin-pregnancy-turned-into-a-custody-battle-over-unrelated-babies-1.4431969> Letöltve: 2024. 06. 30.
- ¹¹ [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2103\(INL\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2103(INL)) Letöltve: 2024. 06. 26.
- ¹² <https://www.nytimes.com/2020/01/21/style/karl-lagerfeld-chouquette.html> Letöltve: 2024. 06. 30.
- ¹³ https://en.wikipedia.org/wiki/Monkey_selfie_copyright_dispute Letöltve: 2024. 06. 30.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrejevic, Mark – Neil Selwyn (2019): Facial recognition technology in schools: critical questions and concerns. *Learning, Media and Technology*, 45(2), 115–128. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1686014>
- Andrighetto, Luca – Cristina Baldissarri – Sara Lattanzio – Steve Loughnan – Chiara Volpato (2014): Humanitarian aid? Two forms of dehumanization and willingness to help after natural disasters. *British Journal of Social Psychology*, 53: 573–584. <https://doi.org/10.1111/bjso.12066>
- Bacchini, Fabio – Ludovica Lorusso (2019): Race, again: how face recognition technology reinforces racial discrimination. *Journal of Information Communication & Ethics in Society*, August 2019. DOI: 10.1108/jices-05-2018-0050
- Balzano, Angela (2020): Biology commodification and women self-determination. Beyond the surrogacy ban. *Italian Sociological Review*, 10(3), 655–677. [10.13136/isrv10i3.374](https://doi.org/10.13136/isrv10i3.374).
- Cockayne, James (2015): *Unshackling development: Why we need a global partnership to end modern slavery*. United Nations University. The Freedom Fund. <https://freedomfund.org/wp-content/uploads/Unshackling-Development-FINAL-FOR-EMAIL.pdf> Letöltve: 2024. 07. 01.
- Čerka, Paulius – Jurgita Grigienė – Gintarė Širbikytė (2017): Is it possible to grant legal personality to artificial intelligence software systems?, *Computer Law & Security Review*, Volume 33, Issue 5, pp. 685–699, <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2017.03.022>.
- Cho, Seo-Young (2016): Liberal coercion? Prostitution, human trafficking and policy. *European Journal of Law and Economics*. Vol. 41. pp. 321–348.
- Ekman, Kajsa, Ekis (2014): *Being and being bought: Prostitution, surrogacy and the split self*. Victoria: Spinifex Press
- Fincher, Katrina, M. – Tetlock, Philip, E. (2016): Perceptual dehumanization of faces is activated by norm violations and facilitates norm enforcement. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(2), 131–146. <https://doi.org/10.1037/xge0000132>
- Dandurand, Yvon – Jessica Jahn (2020): The Failing International Legal Framework on Migrant Smuggling and Human Trafficking. In: Winterdyk, J., Jones, J. (eds) *The Palgrave International Handbook of Human Trafficking*. Palgrave

- Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63058-8_47
- Ganzini, Linda – Tomasz M. Beer – Matthew C. Brouns (2006): Views on physician-assisted suicide among family members of Oregon cancer patients. *Journal of Pain and Symptom Management* 32, 230–236. doi:10.1016/j.jpainsymman.2006.04.004
- Garcia, Denise (2015): Killer Robots: Why the U.S. Should Lead the Ban. *Global policy* 6 (1): 57–63. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12186>
- Gellers, C. Joshua (2021): Earth system law and the legal status of non-humans in the Anthropocene, *Earth System Governance*, Volume 7, <https://doi.org/10.1016/j.esg.2020.100083>.
- Gellén Márton (2024): Can Public Procurements Contribute to Fighting Trading in Persons? *Public Organization Review*. <https://doi.org/10.1007/s11115-024-00779-9>
- Goff, Phillip Atiba – Matthew Christian Jackson – Brooke Allison Lewis Di Leone – Carmen Marie Culotta – Natalie Ann DiTomasso (2014): The essence of innocence: Consequences of dehumanizing Black children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(4), 526–545. <https://doi.org/10.1037/a0035663>
- Gubrud, Mark (2014): Stopping killer robots. *Bulletin of the Atomic Scientists* 70 (1) 32-42. <https://doi.org/10.1177/0096340213516745>
- Jenny Gunnarson Payne – Mika Handelsman-Nielsen (2022): The surrogacy question, unresolved: surrogacy policy debate as a hegemonic struggle over rights. *Critical Policy Studies*, 17(3), 372-389. <https://doi.org/10.1080/19460171.2022.2105736>
- Haslam, Nick – Michelle Stratemeyer (2016): Recent research on dehumanization, *COPSYC – Current Opinion in Psychology*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.03.009>
- Johnson, L. Thaddeus – Natasha N. Johnson – Denise McCurdy – Michael S. Olajide (2022): Facial recognition systems in policing and racial disparities in arrests. *Government Information Quarterly*, Volume 39, Issue 4, <https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101753>.
- Kono, Madoka – Arai Nana – Yoshiyuki Takimoto (2023): Identifying practical clinical problems in active euthanasia: A systematic literature review of the findings in countries where euthanasia is legal. *Palliative and Supportive Care* 21, 705–713. <https://doi.org/10.1017/S1478951522001699>
- Kotzé, Louis J. – Rakhyn E. Kim (2019): Earth system law: the juridical dimensions of earth system governance. *Earth System Governance*, 1, pp.1-12.
- Kteily, Nour – Emile Bruneau – Adam Waytz – Sarah Cotterill (2015): The ascent of man: Theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(5), 901–931. <https://doi.org/10.1037/pspp0000048>
- Limata, Teresa (2023): Decision Making in Killer Robots Is Not Bias Free. *Journal of Military Ethics*, 22:2, 118-128, DOI: 10.1080/15027570.2023.2286044
- McPherson, David (2020): Consent Is Not Enough: A Case Against Liberal Sexual Ethics. In: B. Fisher (ed.) *College Ethics. A Reader on Moral Issues that Affect You*, 2nd ed. Oxford University Press, UK.
- Marques, Fernando Pereira (2017): Topics of Technological and Commercial Dehumanization. *Revista Lusófona de Estudos Culturais / Lusophone Journal of Cultural Studies*, vol. 4, n. 2, 2017, pp. 237 – 242
- McDonald, Melissa – Roni Porat – Ayala Yarkoney – Michal Reifen Tagar – Sasha Kimel – Tamar Saguy – Eran Halperin (2017): Intergroup emotional similarity reduces dehumanization and promotes conciliatory attitudes in prolonged conflict. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(1), 125-136. <https://doi.org/10.1177/1368430215595107>
- Mekawi, Yara – Konrad Bresin – Carla D. Hunter (2016): White fear, dehumanization, and low empathy: Let-hal combinations for shooting biases. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(3), 322–332. <https://doi.org/10.1037/cdp0000067>
- Meyer, Carlin (1993): Decriminalizing prostitution: liberation or dehumanization. *Cardozo Women's Law Journal*, 1, 105-120.
- Ott, Konrad (2020): Grounding claims for environmental justice in the face of natural heterogeneities. *Erde*, 151 (2–3), pp. 90-103
- Prati, Francesca – Silvia Moscatelli – Felicia Pratto – Monica Rubini (2016): Predicting Support for Arabs' Autonomy from Social Dominance: The Role of Identity Complexity and Dehumanization. *Political Psychology*, 37: 293-301. <https://doi.org/10.1111/pops.12274>

- Radin, Max (1925): The Exposure of Infants in Roman Law and Practice. *The Classical Journal*. Vol. 20, No. 6, pp. 337-343
- Sharkey, Amanda (2019): Autonomous weapons systems, killer robots and human dignity. *Ethics Information Technology* 21, 75–87. <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9494-0>
- Scharre, Paul (2018): *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War*. New York: Norton.
- Trifiletti, Elena – Gian Antonio Di Bernardo – Rosella Falvo – Dora Capozza (2014): Patients' humanness and nurses' stress. *Journal of Applied Social Psychology*, 44: 768-777 <https://doi.org/10.1111/jasp.12267>
- Teubner, Gunther (2006): Rights of non-humans? Electronic agents and animals as new actors in politics and law. *Journal of Law and Society*. 33 (4), pp. 497-521
- US Customs and Border Control Archived Content (2020): www.cbp.gov/newsroom/national-media-release/cbp-revokes-withhold-release-order-disposable-rubber-gloves Letöltve: 2024. 07. 01.
- Watson, Clara (2016): Womb Rentals and Baby-Selling: Does Surrogacy Undermine the Human Dignity and Rights of the Surrogate Mother and Child? *The New Bioethics*, 22(3), 212–228. <https://doi.org/10.1080/20502877.2016.1238582>
- Wiener, Richard L. – Sara J. Gervais – Ena Brnjic – Gwenith Nuss (2014): Dehumanization of older people: The evaluation of hostile work environments. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(4), 384–397. <https://doi.org/10.1037/law0000013>
- Yang Wenqui – Shenghua Jin – Surina He – Fan Qian – Yijie Zhu (2015): The Impact of Power on Humanity: Self-Dehumanization in Powerlessness. *PLoS ONE* 10(5): e0125721. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0125721>
- Zuboff, Shoshana (2019): *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books, UK, London